

UNUTULMUŞ BİR ESER SEYYİD LOKMAN'IN ŞEHNÂME-İ TAFŞİL-İ HÂL-İ ÂL-İ 'OSMAN'I

Lemi AKIN*

Özet

Firdevsi'nin *Şehnâme*'si ile başlayan ve zamanla doğu toplumlarında yaygın bir tür hâline gelen şehnameler, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1500 ile 1605 yılları arasında resmî olarak etkin bir şekilde yazılmıştır. Bu eserler, şehnamecinin başında bulunduğu bir ekip tarafından uzun süreli çalışmalar neticesinde hazırlanmıştır. Yirmi altı yıl boyunca Osmanlı Sarayı'nın en uzun süreli resmî şehnameciliğini yapan Seyyid Lokman tarafından hazırlanan *Şehnâme-i Tafşil-i Hâl-i Âl-i 'Osman* da bunlardan birisidir.

Bu çalışmada, kaynaklarda hakkında katalog bilgisi dışında herhangi bir bilgiye rastlanmayan *Şehnâme-i Tafşil-i Hâl-i Âl-i 'Osman* adlı eser incelenmiştir. Eser, İngiltere'deki British Library'de Or. 7931 numara ile kayıtlıdır. Şehname, buradan alınarak tamamı okunmuş ve eserle ilgili bilgiler makalede dört bölüm hâlinde sunulmuştur. İlk olarak Osmanlı'da şehnameciliğin resmî olarak gelişimine değinilmiştir. Sonrasında Seyyid Lokman hakkında elde edilen bilgiler paylaşılmıştır. Eserin genel özelliklerinin aktarılarak içeriği hakkında kapsamlı bilgilerin verildiği üçüncü bölümün ardından, son kısımda dil özelliklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca eserin görsel olarak zihinlerde canlanması için bir minyatür ile kenar süslemelerinin de yer aldığı üç sayfa makaleye eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Şehnâme-i Tafşil-i Hâl-i Âl-i 'Osman, Şehnâme-i Âl-i Osman, Seyyid Lokman, Şehnamecilik, Minyatür.

A FORGOTTEN WORK SEYYİD LOKMAN'S ŞEHNÂME-İ TAFŞİL-İ HÂL-İ ÂL-İ 'OSMAN

Abstract

Starting with the *Shahnameh* of Ferdowsi, *Shahnameh* was written in the eastern societies widely. Formally in the Ottoman Empire it was written effectively between 1500 to 1605 years. These works have been prepared by a team headed by the Shahnama chief result in long-term studies. For twenty-six years who worked the longest court official Shahnama chief

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, lemi@istanbul.edu.tr

Sayyid Lokman's *Şehnâme-i Tafşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman* is one of them.

In this study, *Şehnâme-i Tafşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman*, in which there was not any information in the sources except the catalog information. Work is registered with the number Or. 7931 in the British Library in England. Shahnama was taken from here read completely. all information is presented in four parts in the article. First of all, It was first mentioned about the official development of Shahnama in the Ottoman Empire. afterwards the Information was shared which has been obtained about the work's author. In addition, work has added three pages of the last chapter work for the revival in mind visually.

Key Words: *Şehnâme-i Tafşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman*, *Şehnâme-i Âl-i Osman*, Seyyid Lokman, chronicle written in verse, miniature.

Giriş

Şehnamecilik, Osmanlı Sarayı'nda 1550-1605 yılları arasında resmî bir görev olarak kendini gösterir. "Sözlükte 'sultanın kitabını yazan kimse' anlamına gelen şehnameci Osmanlı literatüründe XVI. yüzyıl Saray tarihçileri için kullanılmıştır."¹ 11. yüzyılda tamamlanan Firdevsî'nin *Şehnâme*'si doğu toplumlarına ilham kaynağı olmuş ve bundan sonraki dönemlerde birçok hükümdar, kendi sa-vaşlarını, kahramanlıklarını, avlarını vb. edebî bir dille anlatan şehnamecilere sa-raylarında yer vermiştir. "Osmanlı padişahları da *Şahnâme* örneğini göz önünde bulundurarak kendileri için değişik adlarla şehname yazdırmışlardır."² Osmanlı Sarayı'nda Kanuni Dönemi'nden başlayıp III. Mehmed'e kadar olan elli yıllık kısa zamanda beş şehnameci görev almıştır. Bunlar:

1. Ârifî Fethullah Çelebi (1550-1562)
2. Eflâtûn-i Şirvânî (1562-1569)
3. Seyyid Lokman (1569-1595)
4. Talikîzâde Mehmed Subhi (1595-1601)
5. Hasan Hükmi (1601- 1605?)

Hasan Hükmi'nin görevi ne zaman bıraktığı tam olarak bilinmemektedir. "Hasan Hükmi, 1601'de divan kâtipliğini sürdürürken aynı zamanda bir önceki şehnameci olan Lokman'ın ricasıyla Tâlikîzâde Mehmed Subhi'nin yerine şehnameci tayin edildi. Bu göreve tayniyle ilgili Cemâziyelâhir 1010 (Aralık 1601) tarihli hükmün sûreti Âyîne-i Zurefâ'da verilmiştir (s.41-43). Hükmi, Cigalazâde Sinan Paşa'nın 1604-1605 İran seferine şehnameci olarak katılmışsa da gerek

¹ Christine Woodhead, "Şehnameci", *DİA*, C XXXVIII, İstanbul 2010, s. 456.

² Mehmet Kanar, "Şehname", *DİA*, C XXXVIII, İstanbul 2010, s.290.

bu olaylar gerekse başka konular hakkında herhangi bir şehname veya inşâ eseri meydana getirmemiştir.”³

Hasan Hükûmî'den sonra şehnamecilik resmî olarak sona ermiştir. Daha sonraki dönemlerde ise padişahlar şehname türü eserler hazırlatmak için geçici komisyonlar kurdu muşlardır.⁴

Yaklaşık elli yıllık süreçte en az on beş eser ortaya konmuştur.⁵ Bunları da Ârifî Fethullah Çelebi, Seyyid Lokman ve Talikîzâde Mehmed Subhi hazırlamıştır. Resmî şehnameciler içerisinde Seyyid Lokman, 1569-1595 yılları arasında yirmi altı yıllık görev süresi ve verdiği eserler ile dikkat çeker. Eflâtûn-i Şirvânî ve Hasan Hükûmî hiçbir eseri bitirememiştir. Şehnameciler Saray'da veya kendilerine tahsis edilen atölyelerde, istedikleri hattat ve ressamlardan bir ekip kurmuşlar ve bunlarla birlikte çalışmışlardır. Ârifî Fethullah Çelebi'nin ekibi on beş nakkaş, otuz iki kâtip ve bir mücellit olmak üzere kırk sekiz kişidir.⁶ Seyyid Lokman'ın ekibi ise yüz yirmi altı kişiden oluşmuştur.⁷

Seyyid Lokman ve eserleri ile ilgili birtakım müstakil çalışmalar yapılmış⁸ olmakla birlikte *Şehnâme-i Tafşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman* üzerinde bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Hatta eserin varlığı ile ilgili bilgiler de çok sınırlıdır.⁹ Eserin yazılış tarihi ve Seyyid Lokman'a aidiyeti, içerisindeki bilgilerle kesinlik kazanmıştır. Seyyid Lokman, Osmanlı Sarayı'nda resmî şehnameci olmasından dolayı eserleri kayıt altına alınmıştır. Fakat bu eserin bugüne kadar

³ Christine Woodhead, “Hasan Hükûmî”, *DİA*, C XVI, İstanbul 1997, s. 325.

⁴ Christine Woodhead, agm., s. 457.

⁵ Christine Woodhead, agm., s. 457.

⁶ Filiz Çağman, “Şehnâme-i Selim Han ve Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S 5, İÜEF, İstanbul 1972-1973, s. 432.

⁷ Hilal Kazan, “Farklı Açından Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray için Hazırladığı Eserler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S 35, 2010, s.119.

⁸ Bk.: Bekir Kütükoğlu, “Lokman b. Hüseyin”, *DİA*, C XXVII, İstanbul 2003, s. 208-209; Bekir Kütükoğlu, “Şehnameci Lokman”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İÜEF, İstanbul 1991, s. 39-48; Hilal Kazan, “Farklı Açından Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray için Hazırladığı Eserler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S 35, İstanbul 2010, s. 117-136; Günsel Renda, *Üç Zübdetü'l-Tevârih Yazmasının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Ü., Ankara 1969; Günsel Renda, “Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevârih ve Minyatürleri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İÜEF, İstanbul 1991, s. 485-506; Ankara 1969; Nurhan Atasoy, *1582 Sürnâme Düğün Kitabı*, İstanbul 1997; Nigar Anafarta, *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul 1969; Filiz Çağman, “Şehnâme-i Selim Han ve Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllık V*, İÜEF, İstanbul 1972, s. 411-442; Tahsin Öz, “Hünernâme ve Minyatürleri”, *Güzel Sanatlar*, S 1, İstanbul 1939, s. 3-16; Ahmed Refik, “Bizde Şehnâmeçilik, Seyyid Lokman ve Halefleri”, *Yeni Mecmua*, S 9, İstanbul 1917, s. 169-172; Mehmed Serhan Tayşi, “Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyafetnâmesi”, *İslam Medeniyeti*, S 4/2, İstanbul 1979, s. 91-112; Harun Güngör, “Seyyid Lokman ve Oğuznâmesi”, *TDA*, S 44, Ankara 1986, s. 91-103;

⁹ Bk.: H. Sohrweide, “Lukmân b. Sayyid Husayn”, *Volume V, The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1983, s. 813-814; H. Sohrweide de burada eserle ilgili verdiği kısa bilgi için Rieu'nin kataloğuna atıfta bulunur: Charles Rieu, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum*, British Library Yayınları, Londra 1879, s. 186-187. Bu kaynak dışında eser, isim olarak Christine Woodhead'in “Şehnameci”, *DİA*, C XXXVIII, İstanbul 2010, s. 457'de ve yazmalar.gov.tr'de mevcuttur.

gözden kaçmasının sebebi, eserin tek nüsha olması ve bunun da İngiltere’de bulunması düşünülebilir.

1. Eserin Yazarı

Seyyid Lokman’ın hayatı hakkında kendi eserleri ve resmî yazışmalarda geçen malumatlar dışında çok fazla bilgi yoktur. Tam ismi “Lokman b. Seyyid Hüseyin el-Aşurî el-Urmevî” olarak geçer. İsminden Azarbeycan’ın Urumiye/Urmiye kasabasından olduğu anlaşılır. Osmanlı hizmetine ne zaman girdiği bilinmemektedir. Musul’a bağlı Harîr kasabasında kadılık yapmış, daha sonra da İstanbul’a gelerek Nişancı Feridun Ahmed Bey’e ve onun da bağlı olduğu Sokullu Mehmed Paşa’ya intisap etmiştir. Ardından da şehnamecilik görevine getirilmiştir. “Bu memuriyete tayin tarihini eserlerinin birinde 5 Şevval 976 (23 Mart 1569) bir diğerinde Muharrem 977 (Temmuz 1569) olarak verir.”¹⁰ İlk olarak Zigetvar seferi ve sonrasını nazma çekmek için atanmış, daha sonra da II. Selim’in faaliyetlerini kaleme almak için onun yanında görevlendirilmiştir.

III. Mehmed’in cülüsünden sonra görevinden alınmış ve yerine Tâlikîzâde getirilmiştir (15 Muharrem 1004 – 20 Eylül 1595).¹¹ Selanikî, onun görevden alınma sebebini yeni padişahın cülüsünden sonra nesir ve nazım yazımındaki görevlerini tam olarak yerine getirmemesi ve padişaha şehzadelîği sırasında sunduğu beyitleri tekrar takdim etmesi olarak belirtir.¹² Görevden uzaklaştırıldıktan sonra başladığı çalışmaları tamamlaması istenmiş, fakat yaptığı çalışmalar ilgi görmeyince kendisine kenar defterdarlığı verilmiştir. Bundan sonra kayıtlarda Mısır’a gittiğine dair bilgiler mevcuttur. Kendisiyle ilgili son kayıt Aralık 1601 tarihine aittir. Hayatının daha sonraki kısmı ve ölüm tarihi ile ilgili ise herhangi bir bilgi yoktur.¹³

Lokman, hem Türkçe mensur hem de Farsça manzum eserler yazmıştır. Eserleri dönemin ileri gelenleri tarafından beğenilmiştir. Özellikle şair ve tarihçi olarak bilinen Hoca Sâdeddin Efendi kendisinden övgüyle bahseder. Bununla birlikte aynı dönemde yaşamış olan Ali Mustafa Efendi, Lokman’ın şiirlerinin ve nesrinin pek de iyi olmadığını ifade eder. Şiirlerinin düzensiz, nesrinin de ham olduğunu belirtir.¹⁴

¹⁰ Bekir Kütükoğlu, “Lokman b. Hüseyin”, *DİA*, C XXVII, İstanbul 2003, s. 208.

¹¹ Erhan Afyoncu, “Tâlikîzâde Mehmed Suphî’nin Hayatı Hakkında Notlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C XXI, İstanbul 2001, s. 290.

¹² Mehmet İpşirli (haz.), *Tarih-i Selanikî*, Türk Tarih Kurumu, C II, 2000, s. 551.

¹³ Bekir Kütükoğlu, agm., s. 208.

¹⁴ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, C III, Kayseri 2000, s. 630.

Eserleri:

1. *Zafernâme* (1578) Feridun Bey'in Zigetvar Seferi'ni anlatır. Şehname tarzında nazım olarak kaleme alınmıştır. III. Murad Kütüphanesi için hazırlanan ve içinde yirmi beş minyatür bulunan nüsha, şu an İrlanda'da bulunan Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'ndedir.
2. *Şehinşâhnâme* (I.C. 1580, II.C. 1592) I. Cilt 1574-1580 yılları arasındaki III. Murad'ın faaliyetlerini anlatır. Eserin elli sekiz minyatür içeren nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (Fy. nr. 1404). II. ciltte de dönemle ilgili muhtelif konulardan bahseder. Doksan beş minyatürlü nüshası ise, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Bağdat Köşkü, nr. 200).
3. *Selim Hânnâme* (1581) II. Selim zamanındaki olayları, II. Selim'in faaliyetlerini anlatır. Eserin kırk dört minyatürlü nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alır (III. Ahmed, nr. 3595).
4. *Zübdetü'l-Tevarih (Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar/Nesebnâme)* (1583) Lokman'ın kendinden önceki şehnamecilerden devralıp tamamladığı bir eserdir. Giriş kısmında yaratılış, Dünya tarihi ve peygamberler tarihinden bahseder. Daha sonra Osmanlı tarihine geçilerek III. Murad Dönemi'ne kadarki süreç anlatılır. Kırk minyatürden oluşan ve III. Murad'a sunulan nüsha Türk-İslâm Eserleri Müzesi'ndedir (nr. 1973). Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine, nr. 1321) ve Chester Beatty Library'de (nr.414) de iki kopyası mevcuttur.
5. *Hünernâme* (I.C. 1584, II.C. 1588) Vekâyi'nâme tarzında, Ârifî Fethullah Çelebi'nin yazmaya başladığı, kendisinden sonra gelen Eflâtûn-i Şîrvânî'nin ancak üç bölümünü yazabildiği eserin Lokman tarafından tamamlanmasıyla meydana gelmiştir. I. cildin kırk beş minyatürlü nüshası ve II. cildin altmış beş minyatürlü nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. (Hazine, nr. 1523 ve nr. 1524)
6. *Kıyâfetü'l-İnsâniye ve Şemâilî'l-Osmâniye* (1588) Osmanlı padişahlarının dış görünüşlerini, fiziksel özelliklerini ve çeşitli vasıflarını anlatır. On iki padişahın minyatürlerinin bulunduğu eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine, nr. 1563), diğer nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (T.6087) kayıtlıdır.¹⁵ Eser, Kültür Bakanlığı tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.¹⁶

¹⁵ Nurhan Atasoy, Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974, s. 39.

¹⁶ Bekir Kütükoğlu, a.g.m., s. 209.

7. *Oğuznâme* (1599) Lokman'ın başlayıp tamamlayamadığı bir eserdir. Selçuklu tarihi hakkında bilgi verir. Osman Bey'in ortaya çıkışı ile son bulur. Viyana'da tek nüshası bulunan eser J.J.W. Lagos tarafından Latinceye çevrilerek aslı ile beraber yayımlanmıştır. Türkiye'de de Harun Güngör tarafından tekrar neşredilmiştir.¹⁷

Bunların dışında 1588 yılında *Sûr-ı Hümayunnâme* adlı Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününü anlatan bir eser mevcuttur. Fakat bu eserin Lokman'a aidiyeti kesinlik kazanmamıştır.¹⁸ *Risâletü'l-Âlâti'r-Rasâdiye* adlı bir eserin de Lokman tarafından yazıldığından bahsedilir. Ancak bununla ilgili de kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.¹⁹

2. Eserin İçeriği

Şehnâme-i Taşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman, Seyyid Lokman olarak bilinen Lokman b. Seyyid Hüseyin el-Aşurî el-Urmevî tarafından H. 999 (1590-91) yılında III. Murad'a sunulmak için hazırlanmıştır. Eserin künyesi şu şekildedir:

Bulunduğu yer : Or. 7931, British Library, Londra, İngiltere
 Müellif : Lokman b. Seyyid Hüseyin el-Aşurî el-Urmevî
 Yazım tarihi : H. 999 (1590-91)
 Ölçü : 254 x 152 mm.
 Varak sayısı : 178
 Satır sayısı : 9
 Yazı çeşidi : Harekeli nesih

Eser dil, tarih ve güzel sanatlarla ilgili birçok malzemeyi içermesinden dolayı dikkat çekicidir. Dil bakımından, harekeli nesih ile yazıldığı için dönemin dil özelliklerini ve söz varlığını eserde tespit etmek mümkündür. Şehname, tarihî açıdan Ertuğrul Bey'den başlayarak III. Murad'a kadar olan dönemdeki Osmanlı tarihini ele alır. Ayrıca, Saray'da yabancı devletler için düzenlenen törenler, ziyafetler ve bu ziyafetlerde yenen yemekler ile bir takım sosyal konulara da yer verir. Kenar süslemeleri ile eserde yer alan üç minyatür, güzel sanatlar bilimi açısından da kayda değerdir.

Eser, fiziksel ve içerik olarak iki bölüme ayrılabilir. Seksen sekizinci varak dokuzuncu satıra (88a/9) kadar devam eden birinci bölümde, her sayfada bulunan rengârenk çeşitli desenlerle işlenmiş kenar süslemeleri dikkat çekicidir. İçerik olarak da bu bölümde Osmanlı tarihi başlangıçtan III. Murad'a kadar kronolo-

¹⁷ Bekir Kütükoğlu, agm., s. 209.

¹⁸ Nurhan Atasoy, age., s. 14.

¹⁹ Bekir Kütükoğlu, agm., s. 209.

jik olarak verilir. İkinci bölümde kenar süslemeleri yoktur. Bu bölümün içeriği karışıktır. Ertuğrul Bey ile başlar. Daha sonra ekonomik konulara değinilir. Sonrasında eser nasihatname özelliği göstererek akıl, ilim ve meşveret hakkında geçmiş padişahlardan örneklerle nasihatler verir. İlerleyen kısımlarda ise Osmanlı Sarayı'nı ziyaret eden yabancı devlet temsilciliklerine verilen ziyafetler anlatılır. Bunlar arasında en çok İran elçilerine verilen ziyafetler yer alır. Ayrıca birinci bölümde başlıklar için bir satırlık boş alanlar bırakılmış, fakat herhangi bir şey yazılmamıştır. Diğer bölümde ise Arapça başlıklar mevcuttur. Kitabın içeriği genel olarak şu şekilde çıkartılabilir:

I. Bölüm

- Bismelenin fazileti (1a)
- Allah'ın (cc) yardımı (2a)
- Peygamber'e (sav) övgü (3a)
- Ertuğrul Bey ile Osmanlı tarihine geçiş bölümü (4b/4)
- Osman Gazi bölümü (6b)
- Orhan Gazi bölümü (7b)
- Orhan Gazi'nin ölümü, I. Murad bölümü (10a)
- I. Murad'ın ölümü, Yıldırım Bayazıd bölümü (11b)
- Timur saldırısı ve Fetret Devri (13a)
- I. Mehmed bölümü (16a)
- II. Murad bölümü (22a)
- Fatih Sultan Mehmed bölümü (26b)
- II. Murad'ın tekrar tahta çıkması (27b)
- Fatih Sultan Mehmed'in tekrar tahta çıkması (28a)
- İstanbul'un alınması (28b)
- II. Bayazıd bölümü (35a)
- Yavuz Sultan Selim bölümü (47a)
- Çaldıran Savaşı (47a)
- Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçişi (56a)
- Rodos'un alınması (56a)
- Nahçıvan Seferi (82a)
- Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü (85a)
- II. Selim'in tahta çıkışı (86a)
- Tunus'un alınması (87b)

II. Bölüm

- Allah'a (cc) minnet (88b)
- Ertuğrul Bey bölümü (88b)
- Orhan Gazi bölümü (89b)
- Hazinenin boş olması (91b)
- Çarşmayı teftiş (92a)
- Bir iki yangından dolayı fakirlik (94a)
- Aklın faziletleri (95a)
- Meşveretin önemi (95b)
- Kanuni Sultan Süleyman hakkında (96b)
- Şah Abbas hakkında (100a)
- Ziyafet faslı (104a)
- İlmin fazileti (109a)
- Kuzey Afrika'da birliğin sağlanması (115b)
- Yemekler faslı (118b)
- Kumaş bahsi²⁰ (124b)
- Mirza ve Kızılbaşlar (128b)
- O dönem elde bulunan yerlerin isimleri (133a)
- Mekke'ye su getirilmesi (133b)
- Hacı Bektaş (136a)
- Muftak faslı (136b)
- Mehdi Kulu'nun gelmesi ve hediye faslı (137b)
- Tören ve eğlence faslı (yemek, raks, sema, güreşçiler, silahşörler) (150b)
- Kızılbaş'ın özür dilemesi (157b)
- Giysiler faslı (159b)
- Resmî törenin bitmesi (160a)
- Yemek faslı (162a)
- Mehdi Kulu'nun özür dilemesi (169a)
- Özbek elçisinin gelmesi (170a)
- Mehdilik davası (170b)
- Padişahın tahta geçmesi²¹ (172a)

²⁰ Farklı yerlerde de geçiyor.

²¹ Anlatılan olaylar ve kronolojik sıraya göre bahsedilen padişah, III. Murad olmalı.

Eserde üç minyatür vardır. Bu üç minyatür dışında kırk iki sayfanın boş bırakılması dikkat çekicidir. Seyyid Lokman'ın diğer eserlerine bakıldığında ortalama bir eser için 40-50 minyatür resmedildiği görülür.²² Eserin metin olarak tamamlandığı, başı ve sonunun tam olduğu, fakat minyatürler ve kenar süslemeleri bakımından eksik olduğu söylenebilir. Boş bırakılan bu kırk iki sayfanın da minyatürler için ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu sayfalardan biri tamamen boş, dördünde iki beyit, otuz yedisinde ise sadece bir beyit mevcuttur. Ayrıca doksan beşinci sayfaya kadar kenar süsleri her sayfa için ayrı desende yapılmış. Daha sonra ise yaprağın ön ve arka kısımları için aynı desen kullanılmıştır.

Eserin yazılış tarihi 177. varakta "H. 999" olarak yer alır. Fakat tarihin yer aldığı beytin ilk mısrasının bir kısmı silinmiştir.

Şihhat olursa yazıla mäh u sâl
Fârsî-i şehnâme de tafşîl-i hâl

Mäh²³ ferhunde rûz
Hicretüñ erkâmları üç tokuz 177b/9

Müellifin ismi "Lokman" olarak iki yerde geçer. Yazar, 97. varakta padişaha dua ile kendisinin yüksek mevkilere atanmasını ister.

Hidmetine itdi cihân âferin
Belki Hudâvend-i cihân âferin

Devleti efvün ola 'ömri ziyâd
Tâ ide Lokmân'ı da manşıbla şâd 97b/3

İkinci olarak, 177. varakta kendisine söz verilen mevkiin verilmesini ve maaşına da zam yapılmasını ister.

Milk ü milel râhat ola ser-be-ser
Şıdk-ıla hep hayr du'â ideler

'Ahd olınan manşıbı Lokmân'a da
Elde olan dirliğine zamm ide 177a/9

Eserin adı bütün kaynaklarda Şehnâme-i Âl-i Osman olarak geçer.²⁴ Fakat eserin adı, herhangi bir beyitte mevcut değildir. 1a'da sol üst kısımda *Şehnâme-i Tafşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman* şeklinde yazılmıştır. Eserin isminin bu şekilde düzeltilmesi gerekir. Ayrıca eserin vezni müfteilün müfteilün fâ'ilün şeklindedir.

²² Zafernâme : 25, Selim Hannâme: 44, Şehinşahnâme: 58, Hünername: I. C 45, II. C 65, Zübdetü't-Tevarih: 40.

²³ Metinde bu kısım yıpranmadan dolayı silinmiş.

²⁴ Bk.: Charles Rieu, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum*, British Library Yayınları, Londra 1879, s. 186.; H. Sohrweide, "Lukmân b. Sayyid Husayn", *Volume V, The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1983, s. 814.; Christine Woodhead, "Şehnameci", *DİA*, C XXXVIII, İstanbul 2010, s. 457; yazmalar.gov.tr.

3. Eserin Dil Özellikleri²⁵

A. İmla Örnekleri

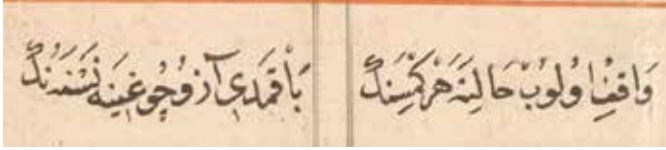
- Eserin imlası genel olarak düzgündür. Fakat imla düzensizliği gösteren örneklerle de rastlanır. Bu örneklerin bazılarında bir beyit içerisinde dahi aynı kelimenin farklı şekilde yazıldığı görülür. Örneğin, Nazal n (ñ)'nin bir beyit içerisinde ve aynı kelimedede özel işaretli ve işaretli yazılması dikkat çeker.

Olmadı noqşān bir işinde anuñ

Rāḫat idi ḫaḫ deminde anuñ 97a/1

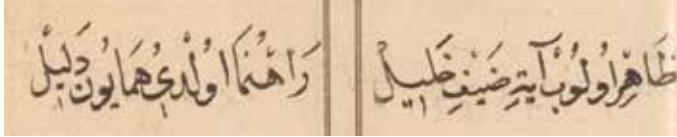
- Nazal n (ñ) için eserin genelinde özel bir işaret kullanılmamakla birlikte, bazı örneklerde üzerine işaret konmuştur.

Vāḫıf olup ḫāline her kimsenüñ

Baқmadı az u çoğına nesnenüñ 94a/1

- Eserde -Up zarf-fiil eki de daima ‘b’li şekliyle yazılmıştır.

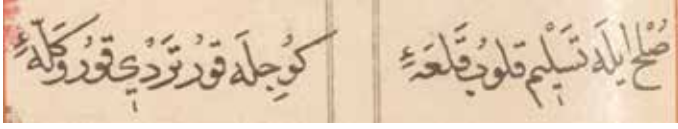

Zāḫir olup āyete zayf-ı ḫalil

Rāh-nümā oldı ḫümāyün delil 161a/2

- Eserde “ç” sesi hem “cim” hem de “çim” harfi ile karışık olarak yazılmıştır.

²⁵ Makalede bu konu ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Eser tarafımızdan hazırlanmakta olup ayrıntılı bilgi yayımlandığında ortaya konacaktır.

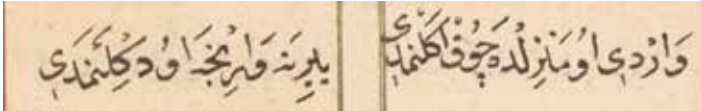
Şulh ile teslim kılıp kal'ayı
Güç-ile kırtardı kuru kelleyi 79a/4

Ber'ket-i Haqq-ıla toym'oldı sipâh
Çekmediler kaht u galâ sâl u mâh 104b/7

B. Ses Bilgisi Örnekleri

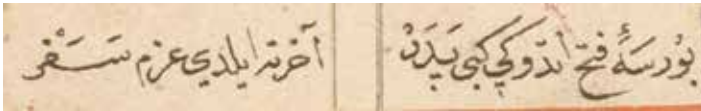
- Eser, harekeli olduğu için döneminin ses özelliklerini eserde takip etmek mümkündür. “e-i” ses değişmesinin örnekleri çok fazla görülür. Eserde sözcüklerin “i”li kullanımı daha fazladır: gice (33a/4), di- (57a/8), it- (12a/2), bil (bel) (27b/4), vir- (44b/6), biş (69a/7). Bazı kelimelerin ise her iki kullanımı dikkat çeker.

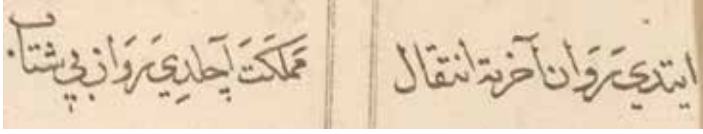
Vardı o menzilde çok eğlenmedi
Yirine varınca o diñlenmedi 170a/1

Döndi girü emr-i şehinşâh-ıla
Geçdi yerine dil-i âgâh-ıla 65a/9

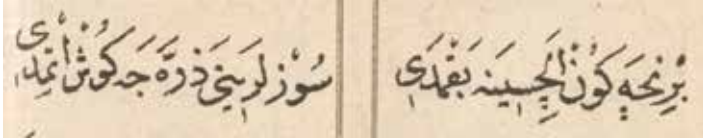
Bursa'yı feth etdüğü gibi peder
Âhirete eyledi 'azm-i sefer 7b/9

İtdi revān āhirete intikāl

Memleket açıldı revān bī-şitāb 12a/2

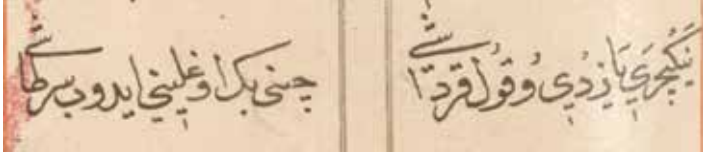
- Müellifin “elçi” kelimesini harekelerken hem “e”li hem de “i”li şekli aynı anda göstermesi, kelimenin o dönemde her iki şekliyle de kullanıldığını düşündürmektedir.

Bir niçe gün e(i)lçisine bakmadı

Sözlerini zerrece gūş itmedi 98b/2

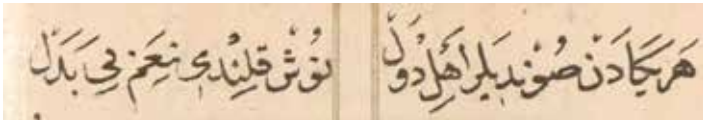
- Eserde “t-d” değişmesi de görülür. Bugün “sırdaş” olarak kullandığımız sözcük “t”li şekliyle yazılmıştır.

Yengüçeri yazdı vü kıl kıardaşı

Çini beg oğlını idüp sırtaş 79a/8

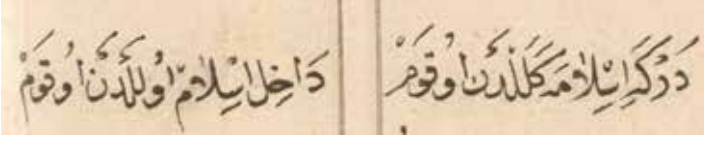
- Eserde ünlü türemesi örneklerine de rastlanır. “yanadan” sözcüğünde ortadaki “a” ünlüsünün türediği görülür.

Her yañadan şundılar ehl-i düvel

Nüş kılındı ni’am-ı bī-bedel 153b/1

- Eserde ünlü düşmesi örneklerini görmek de mümkündür.

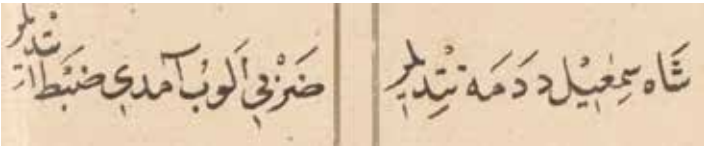

Dergeh-i İslâm'a gelelden o kavm

Dāhil-i İslām olaldan o kavm

166b/5

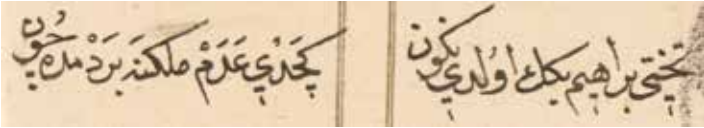
- Özel isimlerin başındaki “i”lerin bazen vezin gereği düşürülmesi de dikkat çeker.

Şāh Sima'ıl dedeme n'itdiler

Darb'ı alup Āmed'i zābt itdiler

100b/3

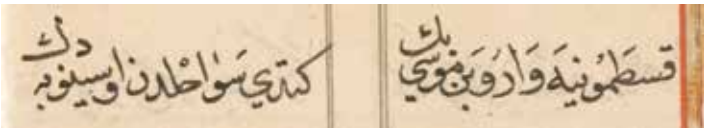
Tahtı Brāhīm begiñ oldu nigün

Geçdi 'adem mülküne bir demde çün

31b/2

C. Eklerle İlgili Örnekler

- Metinde Eski Türkçe Dönemi'nden beri kullanılan -uban, -üben zarf-fiil eki on üç defa geçer.

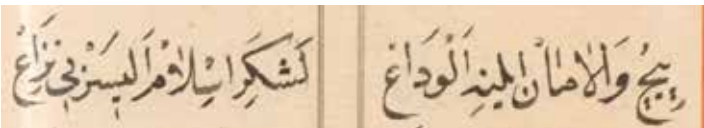

Kaşamonu'ya varuban Musā bek

Gitdi sevāhilden o Sinob'a dek

14b/5

- Eserde, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde çok sık kullanılan “-IsAr” gelecek zaman eki de yer yer kullanılmıştır.

Biç ü El-āmān iline elvedā‘

Leşker-i İslām alışar bi-nizā‘ 129b/8

- Zarf-fil eki “-iken”in bugünkü şekliyle kullanıldığı görülür.

Şāh-ı cihān Şām’a giderken hemān

Hākīm-i Tūnus ‘Oşman’dan revān 39b/9

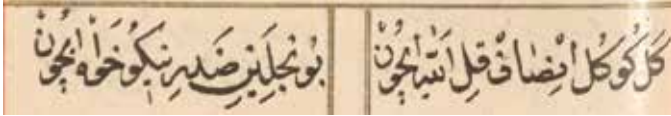
D. Diğer Örnekler

- Vasıta hâl eki “ile”, genellikle bugünkü şekliyle kullanılmıştır. Fakat bazı örneklerde Eski Anadolu Türkçesi Dönemi’ndeki “birle” şekli ile de kullanılmıştır. Ayrıca yine Eski Anadolu Türkçesi Dönemi’nde çok kullanılan “buncılayın” edatına da eserde rastlanılır.

Çaşngır başı kılup inbisāt

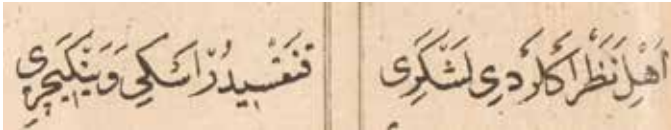
Açdı edeb birle müzeyyen sumāt 118b/2

Gel gönül inşāf kıl Allāh için

Buncılayın şadr-ı nīkū-hāh için 97a/3

- Eserin yazıldığı dönemde “hangi” soru edatının da hâlâ “kankı” şeklinde kullanılmaya devam ettiği anlaşılır.

Ehl-i nazar ānlardı leşkeri

Kankısıdur eski ve yengiçeri 104a/3

- Türkiye Türkçesinde “darma dağın” şeklinde kullanılan tekrar grubu-

nun farklı bir kullanım tarzı dikkat çeker.

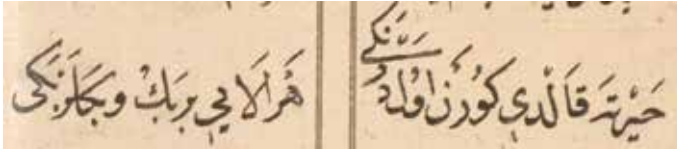

Şıdı Qaraman'ıla Rüm leşkerin

Dar dağın itdi alayuñ her birin

59a/1

- Yine bugün “hayret et-” şeklinde kullanılan birleşik fiilin, isim kısmının farklı bir yardımcı fiil ile birleşerek aynı anlamda kullanıldığı görülür.

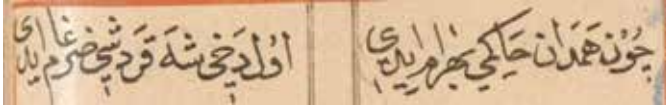

Hayrete kaldı gören ol derneği

Her alayı bir beg ü begler begi

103b/4

- Aynı kökten türemiş, aynı anlamda kullanılan bazı kelimelerin karışık olarak eserde yer aldığı görülür. Örneğin, “karındaş” kelimesinden gelen “kardeş” kelimesi bugünkü şekliyle beş yerde geçerken “karındaş” yazımıyla da altı kez geçer.

Çün Hemedân hâkimi Behrâm idi

Ol dağı şeh kardeşi Dırgâm idi

79b/1

Meşvereye lâzım olur çün müşîr

İtdi karındaşını Musâ vezîr

95b/7

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bazı kelimelerin eserin yazıldığı dönemde de kullanımınlarını hâlâ devam ettirdiği görülür: kavşan- (süslenmek) 3b/1, belgilet- (işaretlemek) 106b/4, koçur- (kokutmak) 52a/9,

aňgaru²⁶ (öbür tarafa) 62a/4, olar (onlar) 63b/1, irgür-(ulaştırmak) 82b/1, ayırtla- (ayırarak) 93a/8, yüzgeç (iyi yüzen, yüzücü) 100a/6.

Sonuç

Şehnameciliğin resmî bir görev olarak yapıldığı 1500-1605 yılları arasında, bu görevde yirmi altı yıla en uzun süreli ve en verimli şehnameci unvanını elinde bulunduran Seyyid Lokman'ın eseriyle ilgili, Türkçe kaynaklarda adı dışında bir bilgi yoktur. Yabancı kaynaklarda ise, ilk bilginin 1879'da hazırlanmış Charles Rieu'nun *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum* adlı kataloğunda yer aldığı, ortaya çıkartılmıştır.

Bütün kaynaklarda Şehnâme-i Âl-i Osman olarak geçen eserin adı, bu şekilde veya farklı olarak herhangi bir beyitte mevcut değildir. 1a'da sol üst kısımda eserin adı *Şehnâme-i Tafşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman* şeklinde yazılmıştır. Eserin tam isminin bu şekilde olduğu tespit edilmiştir.

Eser, yazıldığı döneminin dil özelliklerini yansıtır. Ayrıca önceki dönemlerin dil özelliklerinin de eserde, az da olsa, devam ettiği görülmüştür. Örneğin, “-UbAn” zarf-fil eki on üç kez, “-IsAr” gelecek zaman eki bir kez, “birle” vasıta edatı on iki kez, “kankısı” soru zarfı da bir kez eserde geçer. Kelime hazinesi bakımından Arapça ve Farsça kelimeler, dönemin dil anlayışına uygun olarak fazla kullanılsa da daha çok Eski Anadolu Türkçesi'nde yer alan belgilet-, kavşan-, aňgaru, olar, irgür-, ayırtla- gibi kelimelere de rastlanılır.

Eserin, metin olarak tam, fakat minyatürler ve kenar süslemeleri açısından yarım kalmış bir eser olduğu görülmüştür. Eserde üç tam minyatür olup kırk iki sayfa da minyatürler için boş bırakılmıştır. Ayrıca 88. varaktan itibaren kenar süslemeleri de yapılmamıştır. Mevcut minyatürler ile kenar süslemelerinin ilgili alanın uzmanları tarafından değerlendirilmesi sonucu özgün bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Osmanlı'daki şehnamecilerin eserlerini oluştururken gerçek bilgilerden ve arşiv kayıtlarından istifade ettikleri bilinir. Osmanlı'nın zirvede olduğu bir dönemde yazılan eser içerisinde de tarihî olaylar, yer adları, yemek adları gibi birçok bilgi mevcuttur. Bundan dolayı eserin tarihçiler tarafından incelenmesiyle yeni tarihî bilgilere ulaşılabileceği da tahmin edilmektedir.

²⁶ O zamirinin yönelme durumu, ona, ona doğru. Fakat beyitte Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığı şekliyledir: öte, ileriye doğru, öbür tarafa.

KAYNAKÇA

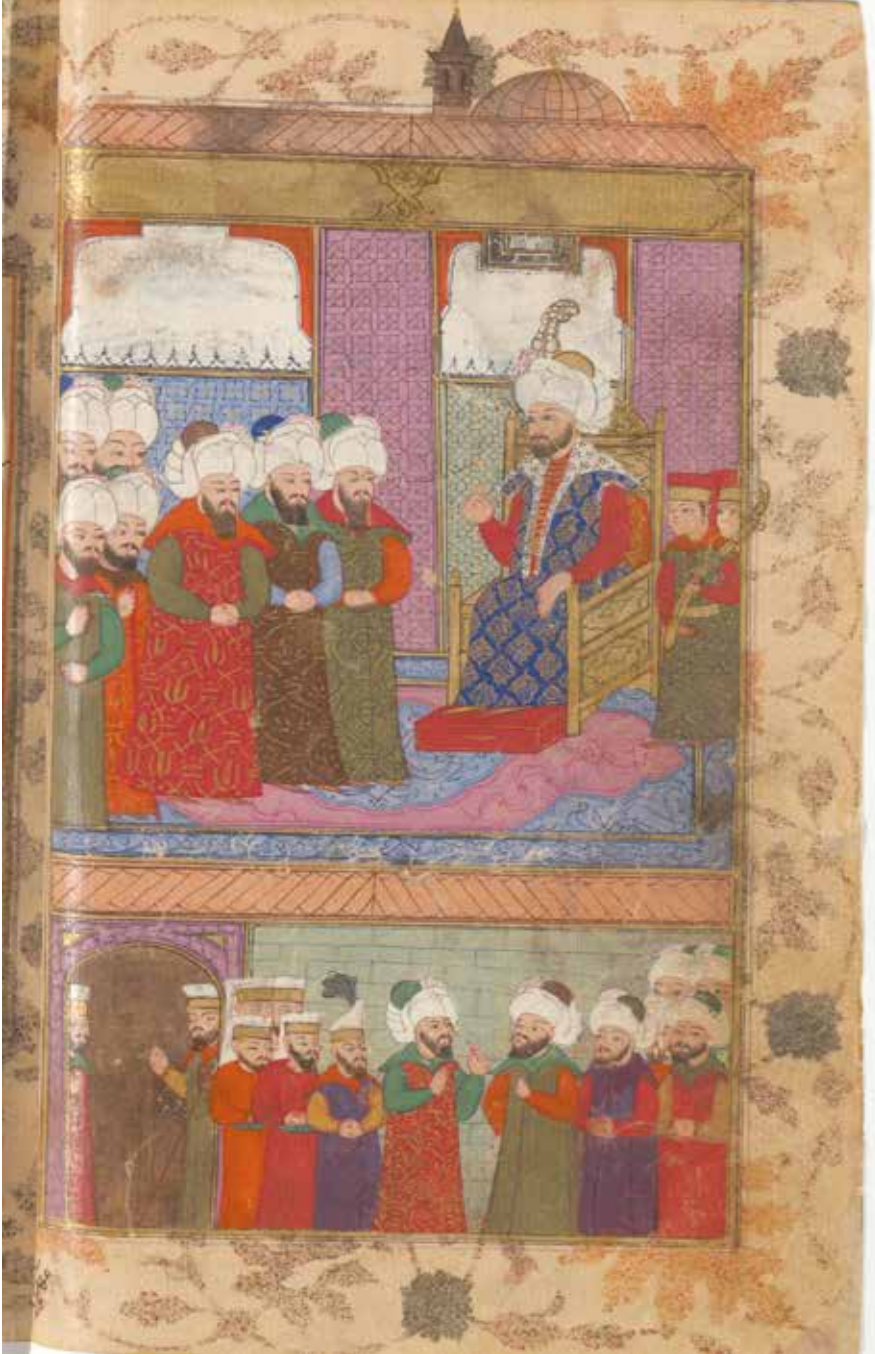
- ANAFARTA, Nigar, *Hünernâme Minyâtürleri ve Sanatçıları*, İstanbul 1969.
- ATASOY, Nurhan, *1582 Sûrnâme Düğün Kitabı*, İstanbul 1997.
- ÇAĞMAN, Filiz, “Şehnâme-i Selim Han ve Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllık V*, İÜEF, İstanbul 1972, s. 411-442.
- ÇERÇİ, Faris, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, C. III, Kayseri 2000, s. 629-634.
- GÜNGÖR, Harun, “Seyyid Lokman ve Oğuznâmesi”, *TDA*, S 44, Ankara 1986, s. 91-103.
- KANAR, Mehmet, “Şehname”, *DİA*, C XXXVIII, İstanbul 2010, s.289-292.
- KAZAN, Hilal, “Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray için Hazırladığı Eserler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S 35, 2010, s. 117-136.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Lokman b. Hüseyin”, *DİA*, C XXVII, İstanbul 2003, s. 208-209.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Şehnameci Lokman”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İÜEF, İstanbul 1991, s. 39-48.
- LOKMAN, Seyyid, *Şehnâme-i Tafşîl-i Hâl-i Âl-i 'Osman*, Or. 7931, British Library, Londra, İngiltere.
- ÖZ, Tahsin, “Hünernâme ve Minyatürleri”, *Güzel Sanatlar*, S 1, İstanbul 1939, s. 3-16.
- REFİK, Ahmed “Bizde Şehnâmecilik, Seyyid Lokman ve Halefleri”, *Yeni Mecmua*, S 9, İstanbul 1917, s. 169-172.
- RENDA, Günsel, “Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevârih ve Minyatürleri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İÜEF, İstanbul 1991, s. 485-506.
- RENDA, Günsel, *Üç Zübdetü'l-Tevârih Yazmasının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Ü., Ankara 1969.
- RİEU, Charles, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum*, British Library Yayınları, Londra 1879, s. 186-187.
- SHORWEİDE, H., “Lukmân b. Sayyid Husayn”, Volume V, *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1983, p. 813-814.
- TAYŞI, Mehmed Serhan, “Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyafetnâmesi”, *İslam Medeniyeti*, S 4/2, İstanbul 1979, s. 91-112.
- WOODHEAD, Christine, “Şehnameci”, C XXXVIII, *DİA*, İstanbul 2010, s. 456-458.

Ekler

Ek 1: Eserin ilk sayfası (1b)

Ek 2: 17b'deki minyatür

Ek 3: Eserin son sayfası (178a)